

Németh István

ÚJABB HANGSÚLYOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS FELELŐSSÉGBEN

Az első világháború kitörésének 100. évfordulója a nemzetközi közvélemény és a történészek számára lehetőséget teremtett arra, hogy két vonatkozásban – a háborús felelősség és az „elfeledett” keleti front küzdelmeinek kérdésében – is újra-gondolják és módosítsák eddigi nézeteinket.

Ugyanis gyakorta még napjainkban is – sajnos nálunk is – fellelhető a francia nagyhatalmi politika által sugallt, s az 1919. június 28-i versailles-i szerződés 231. cikkére támaszkodó érvelés, miszerint „Németország és szövetségesei [...] felelősök mindazokért a veszteségekért és károkért, amelyeket a Szövetséges és Társult Kormányok, valamint polgáraik a Németország és szövetségesei támadása folytán reájuk kényszerített háború következményeképpen elszenvedtek.”¹ A háborús felelősség megállapításával ugyanis jogot formáltak a kártérítésre is. Ezen állítás továbbélése azért is sajnálatos, mert tézisének az elmúlt évszázadban már több oldalról is kétségbe vonták,² mégis nehezen kopik ki a köztudatból és a tankönyvekből. A magyarok közül a Párizsban élő és alkotó Fejtő Ferenc számára is képtelenségnek tűnt, hogy „Németországot tartsuk a háborúért egyedül felelős imperialista nagyhatalomnak [...] Valamennyi, Európán osztozkodó és a többi kontinensen gyarmatszerzéssel elfoglalt hatalom a dolog természetéből kifolyólag imperialista volt [...] Egyik nagyhatalom vezérkarának sem lehet a szemére vetni, hogy ne látta volna előre, milyen fordulatokat vehet a háború, és hogy ne készültek volna fel

¹ *Halmosy Dénes*: Nemzetközi szerződések 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 72.

² Lásd *Szabó Viktor*: A háborús felelősség kérdése – historiográfiai áttekintés. In: *Németh István* (szerk.): Az első világháború 1914–1918. Tanulmányok és dokumentumok. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014. 299–310, illetve *Tóth Péter András*: Hans Delbrück és a háborús felelősség kérdése. In: *uo.* 311–322.

rájuk.”³ Vagyis: valamennyi imperialista nagyhatalom felelős volt az első világháború kirobbantásáért. Mivel a magyar történeti irodalom – feltehetően politikai kényszerből – eddig elhanyagolta az első világháborús orosz felelősség feltárását, ezért minden ilyen vonatkozású nemzetközi eredmény üdvözlendő.

A másik kérdéskör, az első világháború keleti frontjának historiográfiája is általában kis részt foglal el az 1914–1918 közötti évek szakirodalmában. A német keleti politikáról szóló feldolgozások csak röviden említették, vagy teljesen figyelmen kívül hagyták a 100 000 km²-nyi területet igazgató keleti német főparancsnokság, az Oberost kérdését. Hasonlóképpen kevésbé feldolgozott a Monarchia hadseregének nagy véráldozatokkal vívott galíciai küzdelme. Szinte teljesen feledésbe merült a központi hatalmak Románia elleni háborúja is. Folyamatosan csak a Verdun, Somme, lövészárkok-háború, állóháború, gázháború kifejezések határozták meg az első világháború kezdeti feldolgozásait. A keleti front kimaradt a nyugati kutatók látóköréből. Ezt a képet erősítették a háborús regények, közöttük Erich Maria Remarque *Nyugaton a helyzet változatlan* című műve is. A probléma gyökerére csak Sven Felix Kellerhoff német újságíró mutatott rá a hetvenes években: „de ki tudja már, hogy e népek csatájának relatíve legnagyobb veszteségei nem a belgiumi és kelet-franciaországi állóháborúban, hanem a Kárpátokban folyó csatákban voltak?”

A 20. század elején kibontakozó konfliktus a modern nagyhatalmi politika terméke volt. Ugyanis „a nemzeti törekvések és a dinasztikus torzsalkodások csak a modern hatalmi politika összefüggésében kaphattak világpolitikai jelentőséget, s a legkisebb szikra kipattanása is magában hordozta az általános robbanás veszélyét” – írja Diószegi István. Az évtizedek óta halmozódó konfliktusok Ausztria–Magyarország és a délszláv nemzeti mozgalom összeütközésével lobbantak lángra. Ferenc Ferdinánd a szláv népek egyenjogúságának híve volt, s trónra lépésekor megvalósíthatta volna föderalista elképzeléseit, kihúzza a talajt a nagyszerb–pán-szláv törekvések alól. Mert a szerb nacionalisták nem elégedtek meg a föderalizmus kibővítésével, hanem Nagy-Szerbiára törekedtek, amelyet a Monarchia nem fogadhatott el. A háborúval a Monarchia a délszláv nemzeti átrendeződést kívánta megghiúsítani; azt, hogy a független Szerbia Piemont szerepét vállalhassa a kettős monarchia délszlávjainak tömörítésében, s így megőrizze birodalmi létét. „A Balkán-kérdés azért emelkedett világpolitikai rangra, mert a nemzeti vitában szemben álló felek és a mögéjük dinasztikus érdekből felsorakozó nagyhatalmak a nagy európai hatalmi blokkok tagállamai voltak, és a vita eldőlt a szövetségi rendszerek egész további sorsára kihatott.”⁴

³ *Fejtő Ferenc*: Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria–Magyarország szétrombolása. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1997. 36–37.

⁴ *Diószegi István*: A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1994. 229.

A Monarchia konfliktusa Szerbiával

Amikor az 1878. évi berlini kongresszus hozzájárult Bosznia és Hercegovina osztrák–magyar megszállásához – mindkét terület formálisan továbbra is az Oszmán Birodalom része maradt –, Ausztria és Magyarország az új közigazgatási területet államaikba igyekezett betagozni. A salamoni ítélet szerint azonban egyik tartomány sem lett Ciszlajtánia vagy Transzlajtánia része, hanem a Monarchia közös pénzügyminisztériuma igazgatta. Az 1867. évi kiegyezés után I. Ferenc József osztrák császár és magyar király ugyanis kínosan ügyelt a birodalom két felének azonos kezelésére.⁵

A trónörökös Ferenc Ferdinánd katonai kancelláriájában (1913-ban a közös hadsereg főfelügyelője lett) I. Ferenc József halála után a hadseregre támaszkodva a kettős monarchiát a délszlávok bevonásával trializmussá tervezte bővíteni, amely azonban csak a Magyarországgal folyó polgárháború révén lett volna megvalósítható; e törekvést ráadásul a hátrányba kerülő csehek sem nézték volna tétlenül. Ferenc Ferdinánd kezdeményezésére tervek születtek a Monarchia etnikai-föderatív állammá alakítására (ilyen volt Aurel Popovići terve Nagy-Ausztria Egyesült Államairól), amelyek azonban megvalósulatlanok maradtak.

A századfordulón a nagyhatalmaknak már öt önálló balkáni országgal – Montenegró, Szerbia, Románia, Bulgária, Görögország – kellett számolniuk, de a balkáni népek egy részét az Osztrák–Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom még közvetlen befolyása alatt tartotta. Az önálló taktikázás lehetőségét főleg Szerbia használta ki, amikor vezető körei 1903-ban szakítottak a Habsburg-orientációval, s az orosz orientációs politikát folytató Karadjordjević-dinasztiát segítették trónra. Az új politika nyíltan Törökország ellen irányult, de a részben szerb lakosságú Bosznia és Hercegovina osztrák–magyar birtoklása miatt is felkarolták a nagyszerb politikai gondolatot.⁶

Szerbia 1903–1906 között lazított a Monarchiához fűződő kereskedelmi kapcsolatain, s helyette 1905-ben szerb–bolgár vámuniót kötöttek. A Monarchia 1906 februárjában a szerb lépésekre válaszul piacát nagyrészt elzárta a szerb áruk elől. A kereskedelmi kapcsolatok normalizálása érdekében 1907 júniusától folytak megbeszélések, de a szerződéstervezetből nem lett jogérvényes megállapodás. A vámháború (valójában csak „sertésháború”) egészen 1911-ig tartott; Szerbia azonban teljes gazdasági emancipációja előkészítésére újabb piacokat talált, gazdaságilag függetlenedett a Monarchiától, s öntudatosabb, Monarchia-

⁵ Az Osztrák–Magyar Monarchia intézményeinek működését lásd: *Kozári Monika: A dualista rendszer (1867–1918)*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2005.

⁶ *Galántai József: Magyarország az első világháborúban*. Korona Kiadó, Budapest, 2001. 34–35.

ellenes politikát folytatott, s a szomszédos országokban élő szerbek összefogására törekedett.⁷ 1907 után pedig Oroszország ismét erősítette befolyását a Balkánon; Szerbia vezetői önálló nacionalista érdekeik támogatása miatt támaszkodtak Oroszországra; így a nagyszerb gondolat és a pánszlávizmus szorosabbra fűzte kapcsolatát „népi egységideáljaik megvalósulását remélve.”⁸

Bosznia és Hercegovina anektálásának gondolata a tartomány belső problémáinak megoldása kapcsán vetődött fel, mivel az átmeneti államjogi állapot kedvezett a szerb egységtörekvéseknek. I. Ferenc József császár már 1907 májusában jóváhagyta Burián István közös pénzügyminiszter Bosznia-Hercegovina annexiójára irányuló tervét, amelyet a közös minisztertanács is közmegegyezéssel jóváhagyott. 1908 áprilisában Burián újabb emlékiratot készített az annexióról, amelyet Aehrenthal közös külügyminiszter végül augusztus 5-én hagyott jóvá. Az 1908. augusztus 19-i közös minisztertanácson Wekerle Sándor magyar miniszterelnök is kiállt az annexió mellett.⁹

1908 nyarán az Oszmán Birodalomban győzött az ifjútörök forradalom, s a Monarchia számára kétségessé vált a két délszláv tartomány ideiglenes birtoklása. A Monarchia a török kormány annexióhozjárulását 2,5 millió török fontért szerezte meg, amelynek előteremtése nem kis gondot jelentett a közös pénzügyminiszternek. Törökország előzetes beleegyezésére ugyanis Németország is igényt tartott, mert keleti behatolása érdekében szüksége volt a török vezetők jóindulatára. Az annexió azonban csak az Oroszországgal való megegyezés révén történhetett. A két külügyminiszter, Aehrenthal és Izvolszkij a csehországi Buchlauban találkozott, ahol az orosz külügyminiszter hozzájárult Bosznia és Hercegovina tervezett osztrák–magyar anektálásához.¹⁰

A Monarchia 1908. október 5-én jelentette be a két tartomány formális bekebelezését. Az erősödő Szerbia számára formálisan is kilátástalanná vált, hogy a délszláv többségű tartományt valamilyen alkufolyamattal megszerezze, és tengeri kijáráshoz jusson. A Monarchia és Szerbia viszonya a katonai összeütközésig kiéleződött; a közös hadügyminiszter már októberben szerbiai és montenegrói szabadcsapatok betörésével számolt.¹¹

A katonai összeütközés gondolata a bécsi vezető körök számára sem volt idegen. Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök szerint „Aehrenthal báró osztotta azt a nézetemet, hogy a konfliktust Szerbiával háborús döntésig kell vinni, mert 2–4 év múlva Oroszország és Olaszország képes lesz a szerbek mellé állni, s így

⁷ Uo. 37.

⁸ Uo. 35.

⁹ Uo. 38–39.

¹⁰ *Diószegi* 220–221.

¹¹ *Galántai* 39.

akkor egyszerre kerülünk háborúba Oroszország és Olaszország ellen, valamint a Balkánon, amely minden körülmények között elkerülendő”.¹²

A katonai lépés eredménye Szerbia bekebelezése lett volna, de II. Miklós orosz cár I. Ferenc Józsefhez intézett 1908. december 30-i éles hangú levele miatt a közös külügyminiszter elállt a tervtől. Helyette 1909. februárban ultimátumot adtak át Szerbiának, amelyben az annexió deklaratív elismerését, a Monarchia elleni propaganda beszüntetését és az ilyen célú, akkoriban alakult társaságok – közöttük a *Narodna Odbrana* – feloszlását követelték. A bécsi körök az ultimátum elutasítása esetén már márciusra tervezték a hadjáratot. Háborúra azonban nem került sor, mert a szerb kormány elfogadta az ultimátumot. Oroszország még nem volt felkészülve a háborúra, s 1909. március 17-i minisztertanácsi döntése értelmében nem nyújthatott katonai segítséget. Így a szerb kormány 1909. március 31-én elfogadható választ adott a Monarchia ultimátumára.¹³

Az 1908. évi boszniai annexió azonban annyira elmérgesítette a Monarchia és Szerbia viszonyát, hogy vámháborújuk 1911-ig tartott, majd gazdasági kapcsolataik alig egy év után ismét megszakadtak. Szerbiában növekedett a Monarchia iránti gyűlölet; a dunai monarchia valamennyi, a szerbek, horvátok és bosnyákok által lakott területeinek Szerbiához csatolását s a délszlávok egy államban történő egyesítésére irányuló nagyszerb törekvést a belgrádi titkos szervezetek irányították. Közöttük a Dragutin Dimitrijević (Apis) ezredes, a belgrádi katonai kémelhárítás főnöke által vezetett *Ujedinjenje ili smrt* (Egyesülés vagy halál) titkos szervezet 1911-ben alakult meg olyan tisztekből, akik elleneztek a szerb kormány „megalkuvó” politikáját is.¹⁴ Szervezetük beépült a Bosznia-Hercegovinát lazán behálózó Ifjú Bosznia mozgalomba, amely a délszláv egység, a függetlenség megteremtésére áhítozott, s megvalósulásának fő akadályát az Osztrák–Magyar Monarchiában látta. Az 1908. évi annexió után pedig Oroszország ismét a balkáni államok Monarchia-ellenes tömörítésén fáradozott.¹⁵

1912 őszén Szerbia, Bulgária, Görögország és Montenegró (a Balkán-Szövetség) nemzeti átrendeződésük miatt háborút indított Törökország ellen, amely kiindulópontja lehetett Ausztria–Magyarország és a balkáni német befolyás elleni fellépésnek is. A török csapatok minden fronton vereséget szenvedtek. Mivel a Monarchia Törökországgal rokonszenvezett, a Balkán-Szövetség részleges mozgósítást rendelt el a szerb határra. A Monarchia akár katonai erővel is hajlandó volt megakadályozni Szerbia kijutását a tengerhez. Oroszország továbbra is a Monarchia követeléseinek teljesítését tanácsolta Szerbiának. Engedékenysége

¹² Uo.

¹³ Uo. 40.

¹⁴ *Ferdinand May: A „Fekete kéz”*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979.

¹⁵ *Galántai* 41–42.

ellenére a bécsi hadügyminisztériumban a növekvő nagyszerb és szláv propaganda miatt az egyetlen menekvést a Szerbia elleni támadó fellépésben és a szávai királyság okkupálásában látták.¹⁶

A Monarchia katonai vezetését végül is a Német Birodalom álláspontjának – angol nyomásra történő – megváltoztatása hűtötte le, s a balkáni ellenfelek fegyverszünetet kötöttek. De a balkáni válság az 1912 decemberében összeülő londoni konferencián sem zárult le, s nem került sor békekötésre. A Balkán-Szövetség államai rövidesen összeveszttek a megszerzett területek elosztásán: 1913 júniusában a második Balkán-háborúban Szerbia Montenegróval és Görögországgal együtt lépett fel Bulgária ellen, majd Törökország is beavatkozott az ország ellen. A Monarchia nyílt katonai fellépést tervezett Bulgária mellett, Németország azonban most is helytelenítette a Monarchia fegyveres akcióját, s egyébként sem akart Románia és Törökország ellen fellépni, mert éppen ezekben az országokban igyekezett befolyását növelni.

1913. augusztus 10-én Bukarestben aláírták a Bulgária vereségét szankcionáló békeszerződést, de a balkáni bonyodalmak még nem zárultak le.¹⁷

A Balkán-háború kitörése után Magyarország szerb lakossága nyíltan kifejezte szimpátiáját a szávai királyság iránt, s minden korábbi meghaladó egységben lépett fel Szerbia mellett. Pénzgyűjtéseket szerveztek – az adományozásból kiemelkedett a szerb értelmiség –, és sok fiatal férfi szökött Szerbiába, hogy önkéntesként harcoljon.¹⁸

Az 1913. májusi közös minisztertanácson a közös pénzügyminiszter kifejtette: „Szerbiát önálló államként meg kell szüntetni [...] a szerb népet egyenjogú részként a Monarchiához kell csatolni, ahol nemzeti és politikai otthonra talál.” A magyar miniszterelnök elutasította Szerbia bekebelezését, mert a dualizmussal szláv többség alakulna ki, s ez a dualizmus végét jelentené. Az októberi minisztertanácson Conrad vezérkari főnök képviselte leghatározottabban Szerbia bekebelezését: „Szerbia vagy lojálisan egészen hozzánk csatlakozik, olyan módon, ahogyan pl. Bajorország a Német Birodalomhoz tartozik, vagy nyílt ellenségeskedést kell létrehozni, amelyre a legalkalmasabb pillanat adva van.”¹⁹

A „legalkalmasabb pillanat” végül 1914 nyarán következett be, amikor Ferenc Ferdinánd trónörökös megszemlélte a szerbek gyásznapiján Bosznia-Hercegovinában mindössze 20 ezer katonával tartott közepes hadgyakorlatot. Az Ifjú Bosznia tagjai március közepén a sajtóból értesültek Ferenc Ferdinánd tervezett boszniai útjáról, s arról, hogy megtekinti a hadgyakorlatot. A terrorista kommandót a belgrádi titkos-

¹⁶ Uo. 43.

¹⁷ Uo. 46–47.

¹⁸ Uo. 44–45.

¹⁹ Uo. 53.

rendőrség szervezte, fegyvereiket a hadsereg kragujevaci fegyverraktárából kapták, katonai irányítással lökiképzést kaptak, terrorista kiképzésben részesültek, a bosnyák határon külön-külön, szerb határőrök és vámosok segítették át őket. A fegyvereket – négy Browning belga revolver, hat szerb kézigránát – segítők vitték Danilo Ilić tanítóhoz, a merénylet helyi szervezőjéhez, aki 1913-ban csetnik kiképzést kapott.

A Ferenc József utcában a sarkon várakozó Gavriilo Princip két-három méterről lőtt. Egy golyó érte Ferenc Ferdinándot, egy hitvesét, Hohenberg Zsófiát, s mindkét lövés halálos volt. Gavriilo Principet még a helyszínen elfogták, s valamása elvezetett társaihoz. Órákon belül kiderült, hogy a „nyomok Belgrádba vezetnek”, s formálisan végül a világháborúhoz vezettek.

Az Osztrák–Magyar Monarchia, a Balkán és Oroszország ugyanis még nem kész részei Európának – írta Jászi Oszkár társadalomtudós –, bennük az állam és nép nem azonos, s dinasztikus hatalom tartja össze őket. A nemzetiségi kérdésnek nevezett gyulladásozó betegség olyan államok belső szervezési zavara, amelyek számos történelmi okból nem jutottak el a nyugati típusú nemzeti államok szintjére, viszont képtelenek voltak olyan politikai rendszert létrehozni, amely „népességük faji, gazdasági és kulturális összetételének valóban megfelel”. E nemzetállami embriók ezekben a térségekben az állandó bizonytalanság, feszültség, bizalmatlanság és ingerültség politikai és társadalmi légkörét hozták létre.²⁰

A nagyszerb gondolat és a pánszlávizmus céljai

Ilija Garašanin (1821–1875), az Oszmán Birodalom autonóm szerb hercegségének belügyminisztere, majd miniszterelnökének külpolitikai terve orosz segítséggel a Balkán Szövetség létrehozására irányult, s ruszofil beállítottságához élete végéig hű maradt. 1844 elején Načertanije (teljes címe: Szerbia 1844-es kül- és belpolitikai programja) című titkos munkájában fogalmazta meg először Szerbia első külpolitikai programját, amely a nagyszerb program kezdetének tekinthető: „Szerbia szerencsésen kezdte fejlődését, s létezése alapjának a 13–14. századi szerb királyságot kell tekintenie. Kötelességünk most, hogy kiássuk az egykori szerb birodalom alapköveit és falait, s jövőnket a történelmi jog védelme alá helyezzük.”

Munkájának zömét a lengyel Adam Georg Czartoryski herceg emisszáriusától, a cseh Franz Zachtól kapott írások tették ki, de áthelyezte a hangsúlyokat: Zach föderális elképzeléseiből végül központosító-hegemonikus nagyszerb programmá vált. Szerbia nemzeti céljainál abból indult ki, hogy Szerbia ugyan „kicsi, de ez az állapot nem maradhat fenn.” A „nemzeti egység elvének” legfontosabb

²⁰ *Jászi Oszkár: A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok. Új Magyarország részvénytársaság, Budapest, 1918. 14–15.*

parancsa az összes szerb egyesítése egy állam keretein belül, vagyis: „ahol egy szerb található, ott van Szerbia.”²¹

Garašanin alap gondolata szerint az Oszmán Birodalom belátható időn belül várható széthullása nem vezethet ahhoz, hogy Oroszország és Ausztria a Magas Porta területeiből saját érdekszférákat alakítson ki, mert ennek nyomán az egész Balkán – hozzávetőlegesen a Vidin-Szaloniki vonal mentén – felosztásra kerülne. E fenyegető fejleményeknek a térség népei csak úgy tudnának ellenállni, ha megalkítanák a Balkán keresztény népeinek szövetségét és egyidejűleg gondoskodnának Bécs és Szentpétervár ellentéteinek fennmaradásáról.

Az időlegesen Kossuth terveihez kapcsolódó föderációs terve a délszláv kérdést nagyszerb értelemben tervezte megoldani. Eközben Hatalmas Dusan cár (1331–1355) birodalmának jogfolytonosságára hivatkozott, amelynek határai északon és északkeleten a Drináig és a Szávaig, nyugaton pedig az adriai partokig terjedtek. Garašanin olyan nagy délszláv birodalmat képzelt el, amelyhez Montenegro és Bosznia-Hercegovina mellett a Monarchia összes délszlávok lakta területét, Horvátországot és Szlovéniát, az albánok szállásterületének északi felét és egy bolgárok lakta vilajetet (tartományt) is hozzá sorolt. Mindez azonban azt jelentette, hogy céljait csak Ausztria ellenében lehetett megvalósítani. Garašanin nagyszerb beállítottsága miatt összeütközésbe került Horvátországgal és Szlovéniával is. Nagy-Szerbia létrehozását a távlatokban a nyugati szlávokkal, elsősorban a csehekkel, morvákkel és szlovákokkal való szövetségnek kellett volna követnie.²² A szlovák Jan Kollár (1793–1852) 1824. évi híres-hírhedt szonettjében már olyan nagy szláv birodalomról álmodott, amelynek Oroszország a „feje”, Lengyelország a „melle”, Csehország a „karja” és Szerbia a „lába”.

1871-ben a nyíltan agresszív, klasszikus orosz szlavofilizmus konzervatív-nacionalista képviselője, a kultúr-filozófus és természetkutató Nyikolaj J. Danyilevszkij (1822–1885) *Oroszország és Európa* című könyvében nyolc, illetve kilenc egységből álló, orosz vezetésű nagy „pánszláv unió” eljövételét vázolta fel, amelynek „tagállamai”:

1. az Orosz Birodalom 1869. évi határai között, nyugaton kiegészítve Galíciával, Észak-Bukovinával és Kárpátaljával, mint eredeti orosz területekkel;
2. a csehek, morvák és szlovákok királysága;
3. a szerbek, horvátok és szlovének királysága;
4. a bolgár királyság Macedóniával;
5. a román királyság, kiegészítve Bukovina déli részével és Erdély „felével”;

²¹ Horst Haselsteiner: Nagy-Szerbia, Nagy-Horvátország. *História*, 1993/8. szám.

²² Romsics Ignác: Expanzionizmus és regionalizmus. Integrációs tervek Közép- és Kelet-Európáról a 19. században és a 20. század elején. In: uő. (szerk.): Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997. 42.

6. a görög királyság;
7. a magyar királyság a megmaradt területeken;
8. Konstantinápoly és környéke;
9. Lengyelország, ha elfordul Nyugat-Európától, elfogadja az orosz vezetést, s lemond a régi lengyel–litván államszövetség keleti feléről.

Az orosz irányítású kelet-európai szláv államszövetség funkciója Oroszország európai hegemoniájának, s az Egyesült Államokkal megosztott világuralmának megalapozása lett volna.²³

Az Orosz Birodalom katonai tervei, hadicélja és hadba lépése

Az Orosz Birodalom tervszerű előkészületei egy nagy európai háborúra 1880-ra vezethetők vissza, amikor Obruchev tábornok vezérkari főnök bemutatta a valószínűsíthető ellenfelek – Németország és Ausztria–Magyarország – elleni haditerveit II. Sándor cárnak. E terveket a Német Birodalom és Ausztria–Magyarország 1879-ben kötött kettős szövetségéről szóló hírek motiválták, jóllehet az védelmi jelleggel született. A terveket 1914-ig az orosz vezérkar háromszor átdolgozta. Legutolsó haditervük 1900-ból származott; ekkor jelent meg először a hadszíntéri csapatvezetés egy közbülső lépcsőfoka, a frontok főparancsnoksága. Oroszország nyugati határain a hadseregeket háború esetén két csoportba sorolták: az Északi Frontba Németország, s a Déli Frontba Ausztria–Magyarország ellen.

Az Orosz Birodalom az 1904–1905. évi vesztes orosz–japán háború után feladta imperialista törekvéseit Ázsiában, s ezért főleg a Balkánra koncentrált. A pánszlávizmus, valamennyi szláv nép egyesítésének célja miatt kényszerűen konfliktusba került Ausztria–Magyarországgal és annak német szövetségével. Szabad kijáratra törekedett a Földközi-tengerre és jégmentes kikötő megszerzésére a Keleti-tengeren. Orosz érdekszférába igyekezett vonni Kelet-Poroszországot és Nyugat-Poroszország egy részét. A Földközi-tengerre való kijutáshoz meg kellett szereznie a Boszporusz feletti ellenőrzést; emiatt feszültsége támadt az Oszmán Birodalommal, amelynek létét veszélyeztette.

Az orosz katonai doktrína a 20. század kezdetén fordulóponthoz érkezett. Az orosz hadvezetés az 1893-ban Franciaországgal kiépített kapcsolat ellenére defenzív álláspontot foglalt el. Ennek értelmében a Visztula mögött kell védelmi háborút folytatnia. A három oldalról, a Német Birodalom és Ausztria–Magyarország által körbevett, s ezért nehezen védhető nyugat-lengyel területeket ideiglenesen fel kell adni.

²³ Uo. 14.

Ez a helyzet változott meg akkor, amikor 1910-ben Vlagyimir A. Szuhomlinov hadügyminiszter elfogadta az ún. 19. számú tervet, amely orosz előrenyomulást helyezett kilátásba a német területeken, hogy Franciaországot tehermentesítse a Schlieffen-terv értelmében valószínűsíthető német támadástól. Jurij Danyilov, a miniszter vezető katonai tanácsadója az előrenyomulásra Kelet-Poroszországot választotta ki, mivel az délen és északon egyaránt megtámadható. A hadseregen belüli politikai és társadalmi rivalizálás azonban megghiúsította a terv eredeti megvalósítását. Helyette végül kompromisszumos megoldás lépett életbe: az orosz haderőt két hadseregcsoportra osztották: egy a Német Birodalom, a másik pedig Ausztria–Magyarország ellen állt fel. A terv két hadsereg benyomulását rögzítette a német területekre: a Paul von Rennenkampff tábornok vezette I. hadsereg (Nyeman-hadsereg) a Memeltől nyomulna előre, az Alekszandr Szamszonov tábornok vezette II. hadsereg (Narev-hadsereg) pedig délről támadna. A délnyugati fronton pedig a Nyikolaj Ivanov vezette csapatok Galíciában indulnának a Monarchia ellen.

A Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg vezette orosz főparancsnokság (sztavka) a Kelet-Poroszország elleni támadásra felállította az Északnyugati Frontot; az 1. és 2. hadsereg a harcok kezdetén 19 gyalogsági és 8 lovas hadosztályból állt. Galícia ellen a Délnyugati Frontot szervezte meg, amely a 3., 4., 5. és 8. hadseregből állt, s a harcok kezdetén 46 gyalogos és 18 lovas hadosztályt számlált. Nagy-Britannia és Franciaország ismételt nyomására már augusztus 7-én megkezdte két további hadsereg (a 9. és a 10.) felállítását Közép-Lengyelországban, amelyek előnyomulását Breslau, illetve Posen irányában tűzték ki. Ebbe főleg az eredetileg az Északnyugati frontba és a Délnyugati frontba szánt csapatokat vonták be. Ráadásul az orosz főparancsnok megígérte a nyugati szövetségeseknek, hogy a 15. mozgósítási nap után mind a két fronttal támadást indít a központi hatalmak ellen. Nagy-Britannia és Franciaország a kritikus pillanatban ragaszkodott az ígéret betartásához, jóllehet az Ausztria–Magyarország elleni orosz felvonulás ekkor még nem zárult le.²⁴

1913 végén az orosz vezérkar új mozgósítási tervet kezdett kidolgozni, amellyel a háború kezdetéig nem készült el, ezért 1914-ben az orosz hadseregek az 1900. évi mozgósítási terv szerint cselekedtek. Ha Németország Ausztria–Magyarországgal szövetségben fő erőit Oroszország ellen küldi, akkor az orosz hadsereg a G (Germania)-változat értelmében az orosz csapatok zöme Kelet-Poroszországban Königsberg (ma az orosz Kalinyingrad) ellen fordul, majd a kelet-porosz és lengyel felvonulási területről kiindulva Berlin irányába indul.

²⁴ *Reichsarchiv* (Hrsg.): *Der Weltkrieg 1914–1918. Band 2. Die Befreiung Ostpreußens.* Berlin, 1925. 336.

Ha Németország Franciaország ellen indítja a főcsapást, akkor Oroszország az A (Ausztria)-változat szerint cselekszik, amely szerint a Polesjétől délre indít offenzívát a Monarchia ellen. Végcéljuk Bécs és Budapest elfoglalása, amelyhez először a Galíciában állomásozó osztrák–magyar erőket kell megsemmisíteni. Ezért a csapatok az Ivangorod (ma a lengyel Dęblin) – Kowel (ma az ukrán Kovel) fronttól, a Nyugati-Kárpátok megkerülésével Krakkó irányába nyomulnak, s elvágják az osztrák–magyar visszavonulás útját.

1914-ben az orosz csapatok felvonulására az A-változatot fogadták el. Eszerint az orosz hadsereg 800 000 ember összevonása után a 15. mozgósítási napon támadást indított Németország ellen. A támadás stratégiai célja a nyugati front német erőinek magukra vonása volt. Az Északnyugati Frontba tömörült 1. és a 2. hadsereg Kelet-Poroszország ellen indult, míg a Délnyugati Frontot alkotó 3., 4., 5. és 8. hadsereg Ausztria–Magyarország ellen menetelt. Az orosz hadseregek feladata az offenzívába történő átmenet volt, hogy a háborút mielőbb ellenfelei területére vigyék át.²⁵

Szergej D. Szazonov orosz külügyminiszter már 1914. augusztus 30-án ismertette Maurice Paléologue francia nagykövettel 13 pontos hadicél-követelésüket:²⁶

1. A három szövetséges fő célja Németország hatalmának és katonai-politikai uralmi igényének megtörése.
2. A területi változásokat a nemzetiségi elvek határozzák meg.
3. Oroszország kisajátítaná a Nyeman alsó folyását és Galícia keleti részét. A lengyel királysághoz tartozna Kelet-Posen, Szilézia [...] és Nyugat-Galícia.
4. Franciaország visszakapná Elzász-Lotaringiát, a Rajna menti Poroszország egy részét és Pfalzot.
5. Belgium jelentős területnövekedéssel számolhatna.
6. Schleswig-Holsteint visszaadnák Dániának.
7. Helyreállítanák Hannover királyságot.
8. Ausztria három részre osztott monarchia lenne: az osztrák császárság az örökös tartományokkal, a cseh királyság és a magyar királyság. Az osztrák császárság egyedül az „örökös tartományokra” terjedne ki. A cseh királyság a mai Cseh- és Morvaországot jelentené. A magyar királyságnak Erdély sorsáról meg kellene állapodnia Romániával.

²⁵ Boris Khavkin: Russland gegen Deutschland. Die Ostfront des Ersten Weltkrieges in den Jahren 1914 bis 1915. In: Gerhard P. Groß (Hrsg.): Die vergessene Front. Der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung. Ferdinand Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich, 2006. 67–68.

²⁶ Cronik Handbuch. Reden und Dokumente des 20. Jahrhunderts. Chronik Verlag, Gütersloh/München, 1996. 82–83.

9. Szerbia annektálná Boszniát, Hercegovinát, Dalmáciát és Észak-Albániát.
10. Bulgáriát Szerbia kompenzálná Macedóniában.
11. Dél-Albániát – az Olaszországhoz kerülő Valona kivételével – Görögországhoz csatolnák.
12. A német gyarmatokon Anglia, Franciaország és Japán osztozna.
13. Németország és Ausztria háborús jóvátételt fizetne.

Oroszország külpolitikája az első pillanattól kezdve a Monarchia szétrombolását követelte, miként 1914. augusztus 30-i hadicéljából kitűnt. Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg (1856–1929), a francia Ferdinand Foch (1851–1929) marsall tanítványa és csodálója, katonai főparancsnok és felesége, Anasztázia, a pánszláv eszme szenvedélyes híve, mindennél jobban gyűlölte Ausztriát. Azt mondta Maurice Paléologue (1859–1944) francia nagykövetnek: „Háborúba megyünk [...] Ausztriából semmi sem marad [...] Maguk megkapják Elzász-Lotaringiát, s csapataink újra bevonulnak Berlinbe”²⁷

Oroszország belépése az első világháborúba a „jogszerűség és a szlávság védelme” jelszavával történt, s a cárizmus és az uralkodó elit imperialista nézeteinek következménye volt, amely nem volt hajlandó lemondani – akár csak részlegesen sem – Oroszország nagyhatalmi szerepéről. Az offenzív orosz politikát főleg a Balkánon tartották kizárólagosnak. Az állam imperialista politikája megfelelt a manipulált orosz közvélemény nemzeti-hazafias beállítottságának, amely a kormányt háborúra biztatta. Mindez fontos szerepet játszott az 1914. nyári válságos napokban.

1914. július 29-én – miután Ausztria–Magyarország harci cselekményt kezdett Szerbia ellen – II. Miklós cár aláírta a részleges mozgósításról szóló ukázt. Másnap azonban II. Vilmos német császár táviratára felfüggesztette határozatát, aki kérte, hogy ne kerüljön sor háborúra. De Szazonov külügyminiszter végül meggyőzte a cárt, aki július 30-án aláírta az általános mozgósítási parancsot. Németország ultimátumban sürgette a mozgósítás hatályon kívül helyezését. Ennek elutasítása után Friedrich Purtales gróf, szentpétervári német követ – aki személy szerint ellenezte a háborút Oroszországgal – augusztus 1-jén átnyújtotta a hadüzenetről szóló német jegyzéket Szazonovnak.

Az általános mozgósítás kezdete és fő erőinek kibontakozása között az orosz hadsereg határ menti harcokat folytatott, hogy fedezze a csapatok stratégiai felvonulását. Felderítésre kozákokat és a könnyű lovasság mozgékony csoportjait használták.

A háború 45. napján Oroszország befejezte hadereje mozgósítását. Összesen 3 915 000 tartalékost, köztük 800 000 fő 1. osztályú honvédőt mozgósítottak. Miközben hadereje az általános mozgósítás kihirdetése előtt 1 423 000 főt tett ki,

²⁷ Fejtő 47.

1914. szeptember közepén már 5 338 000 embert számlált, s ezzel a világ legerősebb szárazföldi haderejével rendelkezett. A cárnak az orosz hadsereg főparancsnokaként nagybátyját, Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceget, vezérkari főnökké pedig N. N. Januskevicsset nevezte ki.

A háború kezdetén Oroszország két frontot és két önálló hadsereget állított fel: az Északnyugati Frontot Németország ellen, a Délnyugati Frontot Ausztria–Magyarország ellen, az önálló pétervári 6. hadsereget a Keleti-tenger partjainak védelmére, s az önálló odesszai 7. hadsereget a Fekete-tenger partjainak védelmére.

Az 1914. évi hadjárat kezdetén, az orosz katonai vezetés támadási terveinek megfelelően az Északnyugati Front erőivel Jakov G. Zsilinszkij tábornok főparancsnoksága alatt offenzívát indított Berlin ellen, a Délnyugati Front erőivel pedig N. I. Ivanov tábornok főparancsnoksága alatt Bécs ellen. Ellenfele a keleti fronton viszonylag gyenge erővel rendelkezett: 26 német és 46 osztrák–magyar hadosztállal. A francia hadseregek a nyugati fronton a háború kezdetén nem indítottak azonnali támadást, hanem az orosz offenzíva eredményére vártak.²⁸

Az „elfeledett” keleti front kérdéséhez

A keleti front eseményeinek első átfogó és kitűnő feldolgozása a brit Norman Stone nevéhez fűződik, aki *The Eastern Front 1914–1917* (Hodder and Stoughton, London, 1975) című kötetében hangsúlyozta a keleti front csatáinak fontosságát az első világháború menetében. Következtetéseiben nem korlátozódik a keleti háború eseményeinek rekonstruálására, hanem kétségbe vonja a korábbi tantételeket, közöttük például az Orosz Birodalom gazdasági elmaradottságát. Szerinte a cári birodalom egy korábban ismeretlen mérvű gazdasági fellendülés szakaszában volt; gyengesége elavult adminisztrációjában rejlett, amely megterhelte az ellátási nehézségeket és az elavult hadseregvezetést. Munkája azonban teljesen hallgat a központi hatalmak által elfoglalt és megszállt területekről.

Később egyértelmű lett, hogy a keleti háború markánsan különbözik a nyugati front eseményeitől. Amikor nyugaton a front már megmerevedett, keleten még mindig mozgott. Ennek okai a hiányos kommunikációs lehetőségekben és a keleti front rossz közlekedési viszonyaiban rejlett. Egy áttört szakaszon a védelmi vonalat nem lehetett olyan gyorsan helyreállítani, mint Franciaországban. A keleti front több ezer kilométeres területi kiterjedése – eltekintve a táj eltéréseitől – élesen különbözött a nyugati front 800 km feletti frontvonalától.

A keleti front tematikája csak az első világháború újabb nyugati kutatásaiban került ismét előtérbe. A potsdami Hadtörténeti Kutatóhivatal (MGFA) 2004. au-

²⁸ *Khavkin* 69–70.

gusztusban konferenciát szervezett *Az elfeledett front* témakörben nyolc ország vezető hadtörténészeinek részvételével. A résztvevők között volt a litván származású amerikai történész, Gabriel Liulevicius is, aki 2002-ben *Kriegsland im Osten. Eroberung, Kolonialisierung und Militärherrschaft im Ersten Weltkrieg* című könyvében először nyújtott átfogó nyugati ábrázolást a baltikumi német megszállásról. A történettudományban azonban nem maradt visszhang nélkül, hogy megkísérelt hidat verni 1918 és 1933 között, vagyis folyamatosságot felmutatni az Oberost katonai igazgatása és a nemzetiszocialista politika között. Forrásbázisa is meglehetősen egyoldalú volt: túlnyomórészt magas rangú katonák naplóját és memoárjait használta, a katonák hazaküldött leveleinek ismertetése szinte teljesen hiányzott munkájából. Következtetései a német elit álláspontját tükrözték, illetve egyfajta nemzeti-litván szemléletet takartak.

Korábban szintén a litvániai fejleményekkel foglalkozott Abba Strazhas *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg. Der Fall Ober Ost 1915–1917*. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes, München, 1993.) című monográfiájában. Munkája tovább folytatta Fritz Fischer *Griff nach der Weltmacht* című munkájának gondolatmenetét, amely baltikumi annexiós nézetekkel vádolja a német keleti politikát, s bizonyos kontinuitást mutat ki a császárság és a nemzetiszocialista rendszer céljai között.

De miért lett a keleti front és az Oberost problematikája a történettudomány még megíratlan lapja? A második világháború sokáig rávetítette árnyékát az elsőre. Bizonyára döntő kritérium volt a hidegháború, s vele az archívumokhoz való hozzáférés megnehezülése. A keleti térségben minden kutatás súlypontja az orosz forradalom eseményeire irányult. Lenin alatt szétrombolták a cári birodalom katonatemetőit, s megkísérelték, hogy bizonyos eseményeket kitöröljenek az emberek történelmi tudatából. A politika és a történettudomány viszonyáról keleten a második világháború után Norman Stone ezt írta: „Minden, amit a cári Oroszország hadseregéről mondtak, nehézségeket okozhatott az illetőnek. Ha pozitív, hazafias módon írt, akkor a kommunista ortodoxiába ütközött, amely minden cárit elítélt. Ha a negatív aspektusokra koncentrált, akkor a nemzeti pártvonalba ütközött, amely Sztálinnal jelentkezett és Brezsnyev alatt virágzott. Maguk a nyilvánvaló források is csak nehezen voltak hozzáférhetők; néhány évvel később valaki említette nekem, hogy a *The Eastern Front* című könyvem felvették egy kelet-német katalógusba, de engedély nélkül nem lehetett olvasni. [...] A téma a hetvenes években még mindig tabunak számított.”

A kevés forrást illetően John Keegan még azzal is érvelt, hogy az orosz hadsereg kerekén 80%-a analfabétákból állt, aki segítség nélkül semmiféle személyes, írásos forrást sem tudtak hátrahagyni. Megemlíthető számos nyugati történész nyelvi akadály is.

A szegényes feldolgozottság miatt ezért egyfajta elégtételt jelentett Gerhard P. Groß (Hrsg.) *Die vergessene Front. Der Osten 1914/15. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung.* (Ferdinand Schöning, Paderborn – München – Wien – Zürich, 2006.) című igényes tanulmánykötete is, amely több ország szerzőinek kutatásai eredményeit tartalmazza. Ezt a sort folytatta legújabban Bernhard Bachinger – Wofram Dornik (Hg.) *Jenseits des Schützengrabens. Der Erste Weltkrieg im Osten: Erfahrung – Wahrnehmung – Kontext.* (StudienVerlag, Innsbruck – Wien – Bozen, 2013.) című, több ország szerzőinek bevonásával készült tanulmánykötete is, amelyben a keleti front háborús tapasztalatait és emlékeit vetették össze. Hasonló könyvészeti újdonság Bedécs Gyula: *A Kárpátok hágóin át Galíciába. Útikönyv az első világháború magyar emlékeit keresőknek I.* (Zrínyi Kiadó, Budapest, 2014.) című kötete is.

Az Orosz Birodalom első világháborús hadműveletei nemcsak nyugaton kevésbé ismertek, hanem Oroszországban is „elfelejtődtek.” Szinte paradoxonnak tűnik, hogy az orosz iskolások a Napóleon elleni, 1812. évi „honvédő háborúról” többet tudnak, mint az első világháborúról. Ennek oka, hogy az első világháború tragédiáját az oroszok tudatából még szörnyűbb események szorították ki: az 1917. évi februári és októberi forradalom, az 1920–1930-as évek terrorja, egész néprétegek bolsevik megsemmisítése (kozákok, cári tisztok és tisztviselők, egyházi személyek és kulákok), a kollektivizálás és az 1932–1934 közötti tömeges éhínség, a második világháború és azzal összefüggésben egész népek deportálása (volgai németek, krími tatárok, görögök, csecsenek és ingusok).

A szovjet időkben nagyrészt felszámolták az első világháború csataterain elcsúszott katonák temetőit, az évfordulókat nem említették, a hősokeket elfeledték. Még a népnyelvben használatos „germán háború” kifejezést sem használták többé, s átnevezték „imperialista” háborúnak. Az első világháború emlékezetkultúrája csak az orosz emigrációban élt tovább.

A szovjet historiográfiában az első világháborút kizárólag osztályperspektívából kezelték. Az „imperialista” háborút a forradalom és a polgárháború egyfajta előzményének tekintették. Az 1917. októberi forradalom után a bolsevikok titkos dokumentumokat jelentettek meg, amelyek diszkreditálták a cárizmust, mivel igazolták, hogy az orosz kormány felelős volt a háború kitöréséért. Később ezeket az iratokat már nem emlegették.

A keleti front története Oroszország számára „elfeledett háború”, a Nyugat számára pedig több vonatkozásban „ismeretlen háború” volt. Az orosz hadsereg három és fél éven keresztül a Baltikumtól a Fekete-tengerig húzódnó 1934 kilométer hosszúságban tartotta magát, nem számítva az 1100 kilométeres kaukázusi frontot, s az egyesített német, osztrák–magyar és török haderő ellen harcolt. A nyugati fronton – a Csatornától Svájcig – a német hadsereg ellen Franciaország,

Nagy-Britannia és Belgium egyesített haderői küzdöttek, akiket 1917-től az amerikai hadsereg támogatott. A nyugati szövetségeseket négy orosz brigád is erősítette.

Az orosz főparancsnokság és a kormány vezetési gyengeségei, valamint az orosz operatív-stratégiai tervezés függősége a nyugati szövetségesek követeléseitől 1914–1915-ben magas orosz emberveszteségekhez vezetett. 1915 végéig az orosz hadsereg kereken hárommillió embert veszített, közöttük 300 000 volt az elesettek száma, amelyet a hadsereg alacsony anyagi felszereltsége és a behívott újoncok 60%-ának kiképzetlensége okozott. A nyugati szövetségesek már az első években önző politikát folytattak, s „a háborút az utolsó orosz katonáig” folytatták. Az antant hatalmak a keleti frontot a németek nyugati offenzívája ellensúlyának használták, s Oroszország legfelsőbb katonai-politikai vezetését – korábbi stratégiai megállapodásaikkal ellentétben – folyamatosan felkészítetlen csapataik idő előtti harcra küldésére, s a „gőzenger” szerepére kényszerítették.

A cári Oroszország – a többi hadviselő államhoz hasonlóan – propagandájában igyekezett elhárítani magától a háború kirobbantásának felelősségét. A cári rendszer bukását követően a kommunista történelemszemlélet a háború kirobbanását – Lenin imperializmus-elméletéhez kapcsolódva – valamennyi „kapitalista állam” felelőségének tartotta. Ugyanakkor 1925 után megpróbálták a cárizmust a fő vétkesség „címe” alól – amelyet szerintük a császári Németország vezetői, majd a weimari történészek ragasztottak rá – felmenteni.²⁹ Ezért a Szovjetunió nyilvánosságra hozta a cári archívum békefelhívásait tartalmazó aktáit. A szovjet történész, Igor Besztusev ellenezte ezt a nemzeti felmentési kísérletet, és Fischerrel szemben hangsúlyozta: „A tények vizsgálata sokkal inkább azt mutatja, hogy minden nagyhatalom politikája, beleértve Oroszországot is, objektíven vezetett a háborúhoz. A háborúért való felelőséget kivétel nélkül minden nagyhatalom uralkodó köre viseli. Ez független attól a ténytől, hogy Németország jobban felkészült a háborúra, és Ausztria belső válsága egyre növekedett, valamint független attól, hogy a háború időpontját végül is gyakorlatilag Németország és Anglia tettei határozták meg.”³⁰

2011-ben Sean McMeekin eddig ismeretlen orosz levéltári dokumentumok alapján tárgyalta az első világháborús felelőséget.³¹ Több olyan dokumentumot talált, amelyek átírni látszanak azt a hagyományos nézetet, amely az orosz kül-

²⁹ *Bestuschew, Igor W.*: Die russische Außenpolitik von Februar bis Juni 1914. In: *Kriegsausbruch 1914. Heft 3 des Journal of Contemporary History.* München, Nymphenburger Verlagshandlung GmbH, 1967. 150.

³⁰ Uo. 151.

³¹ *McMeekin, Sean*: *The Russian Origins of the First World War.* Cambridge, Belknap Press, 2011.

ügyminiszter, Szazonov emlékiratain alapul. McMeekin felhívja a figyelmet, hogy az Orosz Birodalom igencsak agresszív állam volt – sokkal inkább, mint Ausztria–Magyarország –, ráadásul külpolitikáját az a Szazonov irányította, aki egyik legfőbb célnak Konstantinápoly elfoglalását tartotta. A szerző több fontos ponton hitelteleníti Szazonov emlékiratait, bebizonyítva, hogy a dolgok nem úgy történtek, ahogy azt utólag leírta. McMeekin szerint nemcsak Németország és Ausztria–Magyarország voltak militarista államok, de az antant hatalmak is (elsősorban Oroszország). A szerző kifejti, hogy a Szazonov irányította orosz külügyminisztérium tudatosan rángatta Európát egy nagy háborúba a kellő időben megindított titkos mozgósítással, amely azonban nem lehetett olyan titkos, hogy a németek ne szerezzenek róla tudomást és ne érje kihívásként a Schlieffen-tervvel kényszerpályán lévő németeket. Ez aztán dominóként hozta magával a további mozgósításokat és a kataklizmát.³²

A háború Oroszország számára így a cári monarchia bukását és a birodalom széthullását, a bolsevik fordulatot, 1917. október 25-én a háborúból való „forradalmi” kiválást, majd 1918. március 3-án a központi hatalmakkal aláírt breszt-litovszki különbékét és az 1922-ig tartó polgárháborút jelentette.³³

³² Szabó 310.

³³ Khavkin 84–85.